

Oude Rijn

3

een dynamisch oud land

'Het jaagpad lang verwacht, ondanks afgunst nu volbracht, ondanks boeren domme kracht, siert aan de Rijn drie steden. 't Is wonderlijk bedacht, gelukkig uitgemaakt, niet door octrooi of macht, maar ijver, geld en reden.'

Gedenkpenning aanleg jaagpad Utrecht-Woerden-Leiden, 1666.

KARAKTERISTIEK

Intensief gebruik van het stroomgebied van de Oude Rijn ten westen van Utrecht, regelmatige ontginningen tussen de Leidsche Rijn en Hollandsche IJssel en een kronkelende Linschoten met een landgoed tussen de historische stadjes Woerden en Oudewater kenmerken het rivierengebied. De A12 vormt een zware doorsnijding. Grootschalige verstedelijking vanuit Utrecht heeft het oude land van de Rijn een nieuw gezicht gegeven.

Cultuurhistorische kwaliteiten ten noorden van de Leidsche Rijn richten zich op de vele archeologische sporen van de Romeinse Limes, de deels nog zichtbare resten van middeleeuwse ridderhofsteden en de structuren van vroegere rivierlopen, dijken en watergangen. De parkaanleg van kasteel De Haar heeft samen met het dorpje Haarzuilens, het ten zuiden ervan gelegen oude land tussen Bijleveld en Heycop en de Hamtoren als enig overgebleven middeleeuwse woontoren een bijzonder hoge kwaliteit. Door de aanleg van de Vinex-wijk Leidsche Rijn heeft het gebied een metamorfose ondergaan.

Binnen de driehoek tussen Woerden, Oudewater en Montfoort ligt een zeer karakteristiek gebied. Aan het riviertje de Lange Linschoten, met haar gaaf boerderijlint, ligt het meest westelijk gelegen landgoed van de provincie. Op het oude land van de IJsselstroomrug ligt ter weerszijden van de N212 de Linie van Linschoten als onderdeel van de Oude Hollandse Waterlinie. De A12 heeft een barrière tegen het uitdijende Woerden opgeworpen. De stad-landrelatie met het gave historische stadje Oudewater is nog intact.

In het middeleeuwse copelandschap tussen Oude Rijn en de Hollandsche IJssel is de Nedereindseweg het meest waardevolle boerderijlint. De Meerndijk vormt een zeer oude dwarsverbinding. Het dijklint tussen Oudewater en Hekendorp vertegenwoordigt met de restanten van boezems en molengangen een kenmerkend historisch polderlandschap.

HOOFDSTRUCTUUR

- Stroomstelsels Oude Rijn:
 - Romeinse Limes (*castellum*, grensweg).
 - Middeleeuwse kasteelterreinen, rivierlopen, dijken en watergangen.
 - Kasteel De Haar met het dorp Haarzuilens en de Hamtoren.
- Copegebied Oude Rijn-Hollandsche IJssel:
 - Meerndijk en Nedereindseweg als middeleeuwse structuren.
 - Dijklint Oudewater-Hekendorp met boezemrestanten.
- Lange Linschoten:
 - Woerden en Oudewater als historische vestingstadjes.
 - Boerderijlint Lange Linschoten met landgoed Linschoten.
 - Stroomrug tussen Montfoort en Woerden met oude enggronden.
 - Linie van Linschoten als onderdeel van de Oude Hollandse Waterlinie.

Boven • Jaagpad langs de Leidsche Rijn.

Links • De stad Woerden, omkaderd door de 18de-eeuwse vestinggrachten. De gedempte Oude Rijn slingert centraal door de oude kern.

GESCHIEDENIS

Tot 1000 • Stroomruggen, Romeinen en Franken

Ten westen van de stad Utrecht gaat het rivierenlandschap over in een veengebied, dat wordt doorsneden door de stroomgordels van de Rijn en zijn zijrivieren. Hier zijn de stroomruggen smaller dan die ten oosten van Utrecht. Achter de oeverwallen ligt een overgangsgebied met strookvormige zand- en kleizones. Bij Vleuten, langs de Hollandsche IJssel, en bij Linschoten zijn ze nog steeds herkenbaar. De huidige loop van de rivieren dateert uit de middeleeuwen, toen deze vastgelegd werden door bedijking. Vóór die tijd verplaatste de loop van het water zich nogal eens, waardoor een stelsel van stroomruggen in de vorm van zandafzettingen en komgronden met klei en veen is ontstaan.

Globaal komt het ingewikkelde verhaal van de verplaatsende stroomstelsels op het volgende neer (*zie ook deelgebied 4*). Vanaf ongeveer zesduizend jaar geleden heeft de loop van de Rijn zich stapsgewijs naar het noorden verplaatst. Het was geen eenduidige stroom, maar bestond uit verschillende riviertakken die zich de loop der tijd verlegden en die verschilden in belangrijkheid. In deze Rijndelta ten westen van Utrecht zijn het Linschotense en het Utrechtse stroomstelsel van belang. Het Linschotense stelsel, dat onderlangs en ten westen van Vianen de huidige Lek overstak, meanderde bij IJsselstein via Montfoort naar Woerden. Tussen beide laatste plaatsen is goed de hogere en brede stroomrug zichtbaar, waarop de Engerdijk (M.A. Reinaldaweg) is aangelegd en waar het vroegmiddeleeuwse engdorp Linschoten (schoot = beboste hoek of hoger land) ligt. Toponiemen als IJsselveld en Den Engh duiden op oude blokvormige bouwlanden. Ten tijde van de grote ontginningen moet hier nog een restgeul aanwezig zijn geweest, gezien de meandervorm in de verkaveling van Den Engh. Bij het dorp Linschoten stond deze geul in verbinding met de Lange Linschoten, voorheen het Oude Water geheten. De Kromwijkerwetering onder Woerden is een restgeul van het Linschotense stelsel. Een meer noordelijke tak van dit stelsel kronkelde ter hoogte van Houten richting Montfoort. De Randdijk tussen IJsselstein en Oude Gein en de Nedereindse Weg liggen op deze stroomrug.

Polder Breeveld refereert aan de brede stroomrug die zich aan de zuidzijde van de Oude Rijn uitstrekt tussen Woerden en Harmelen. Vermoedelijk lag de Romeinse Limesweg op de grens met de lagere komgrond, ergens op de afwijkende verkaveling. Uit de late middeleeuwen dateert de Haanwijker Molenvliet. De plaats van de molen is nog aanwezig. De luchtfoto is genomen in de droge zomer van 2003. Hierdoor is een merkwaardige regelmatige structuur van twee concentrische vijfhoeken ontdekt, direct onder de Potterskade. De oorspronkelijke functie ervan is onbekend.

Het noordelijkere Utrechtse stroomstelsel werd dominant toen de Rijn door het veengebied brak en bij Katwijk in de Noordzee uitkwam. De hoofdstroom liep met grote bochten langs Alendorp en Vleuten naar Harmelen. Een nevenstroom, de Heldammer stroomrug, ontstond omstreeks 1200 voor Christus en volgde vanaf De Meern een kortere route naar Harmelen. Deze smalle Rijntak, die door de Romeinen als noordgrens werd benut, moet als restgeul tot de vroege middeleeuwen hebben bestaan. Omsloten door Rijntakken ontstond zo een kleig gebied, de Harmelerwaard.

De huidige loop van de Hollandsche IJssel is relatief jong en heeft zich tussen de 2de en de 9de eeuw ontwikkeld. Mogelijk dat hier al vóór het jaar 1000 bewoning is geweest. Op de stroomruggen van het Utrechtse stroomstelsel kunnen archeologische resten worden verwacht uit de Late Bronstijd, de IJzertijd, de Romeinse tijd en de middeleeuwen. Door de ligging in de natte klei is de conservering van deze resten optimaal. Door rivierloopverlegging kunnen ze echter deels verspoeld zijn geraakt.

Romeinse Limes

De stroomruggen zijn mogelijk vanaf de jaartelling bewoond geweest. Tussen 50 en 400 n.Chr. waren de brede stroomruggen van de Oude Rijn ingericht als onderdeel van de Romeinse Limes. Er was toen sprake van een intensieve bewoning. De Romeinen bouwden langs de Oude Rijn grensposten en forten op regelmatige

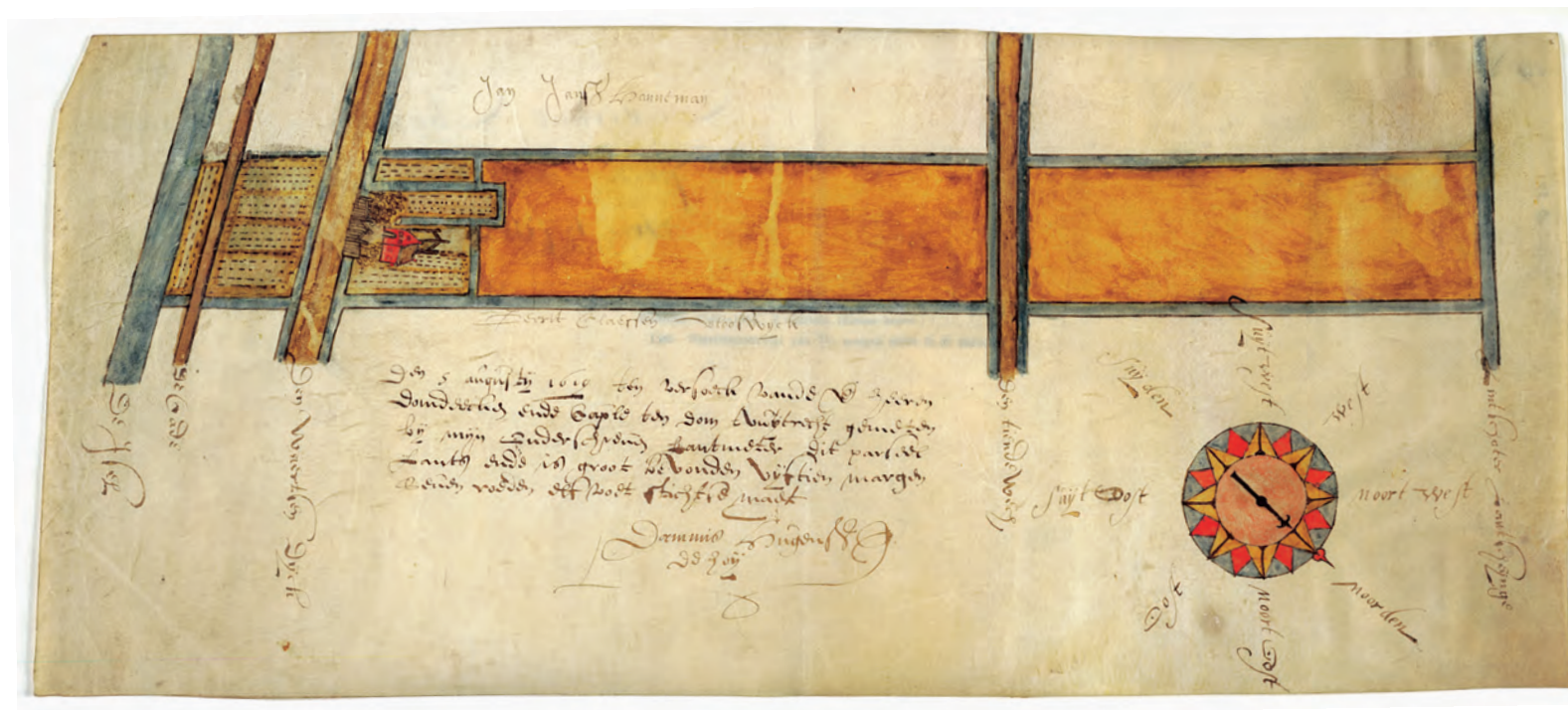
afstand van elkaar. Ten westen van Utrecht lagen twee grote forten, op de Hoge Woerd bij De Meern, mogelijk *castellum Fletio* genaamd, en in Woerden het *castellum Laurium*. Als verbinding tussen het *castellum* bij De Meern en de Hollandsche IJssel hebben de Romeinen hoogstwaarschijnlijk het riviertje de Mare gekanaliseerd, de huidige Meerndijk. Een weg verbond de grensposten onderling. Meer dan drie kilometer Romeinse weg is tussen De Meern en Harmelen in zeer gave staat in de bodem aangetroffen. Behalve de grenswerken zijn ook niet-militaire nederzettingen en andersoortige vindplaatsen aanwezig, zoals grafvelden, scheepswrakken en veldovens. Uniek zijn de vondsten van diverse gave Romeinse schepen bij De Meern en in Woerden.

Vroege middeleeuwen

De Oude Rijn was ook in de Karolingische tijd een belangrijke internationale handelsroute van Utrecht en Dorestad naar de Noordzee bij Katwijk. In de 8ste eeuw kreeg Woerden (woerd =

Het rivierengebied tussen de Oude Rijn en de Lek. De stadjes Woerden en Oudewater zijn eind 13de eeuw naar Holland overgegaan. Een zeer grillig verlopende grens in dit westelijk deel van Utrecht is daarvan het resultaat. De Hollandse Kade tussen Montfoort en Harmelen is hier nog als een riviertje weergegeven. Detail van de kaart *Naeuw-keurige Afbeeldinge Van alle de Posten en Vastigheden, Bij deze weerende Oorlogh gemaect, in Holland, Utrecht en gedeelte van Gelderlandt* door Johan van Loon, kort na 1673.

Kaart uit 1619 van een boerderij aan de Waardsedijk tussen Oudewater en Snelrewaard, die oorspronkelijk behoorde bij het Domkapittel van Utrecht. Duidelijk zichtbaar is de tiendkade, die als een dam in de perceelsloten ligt ter bescherming van het bouwland achter de boerderij tegen wateroverlast.

kunstmatige verhoging) voor het eerst een kerk, gewijd aan Bonifatius. Harmelen was in de 7de en 8ste eeuw een militaire verzamelplaats, als onderdeel van de Frankische verdedigingsgordel tegen de Friezen. Het bisschoppelijk gezag in Utrecht kreeg steeds meer invloed en vóór het jaar 1000 kwam er een kerk in Vleuten, dat zich als brinkdorp ontwikkelde. De oude rivierloop verzandde. Dit leidde tot de aanleg van de Vleutense Vaart tussen Utrecht en de Alendorperwetering, de huidige Vleutenseweg. Ten zuiden van de Oude Rijn kwam op de hoger gelegen gedeelten een stelsel van doorlopende dijken te liggen: Groenedijk, Alendorperdijk, Achterdijk, Krogtijk en Dorpeldijk. Tussen dijk en rivier is het gebied in de vroege middeleeuwen verkaveld in onregelmatige blokken. 't Zand vormde samen met de Meerndijk de verbinding tussen de Oude Rijn en de IJssel. Mogelijk is de Meerndijk pas na de overstroming in 1322 als keerkade tegen het 'Bovendamse' water aangelegd.

1000-1600 • Ontginningen, nederzettingen en waterhuishouding

Midden 10de eeuw startten onder bisschop Willem I (1054-1076) de eerste ontginningen. Na afdamming van de Kromme Rijn in 1122 werd een betere waterbeheersing mogelijk. De Oude Rijn kreeg minder water en het lagere veengebied kon ontgonnen worden. Dit gebeurde systematisch vanaf de oeverwallen van de Oude Rijn, de gegraven Leidsche Rijn, de Hollandsche IJssel, de Kromwijkerwetering-Haardijk, de Lange Linschoten en de Linschoter stroomrug.

Galecop-Jutphaas-Raven

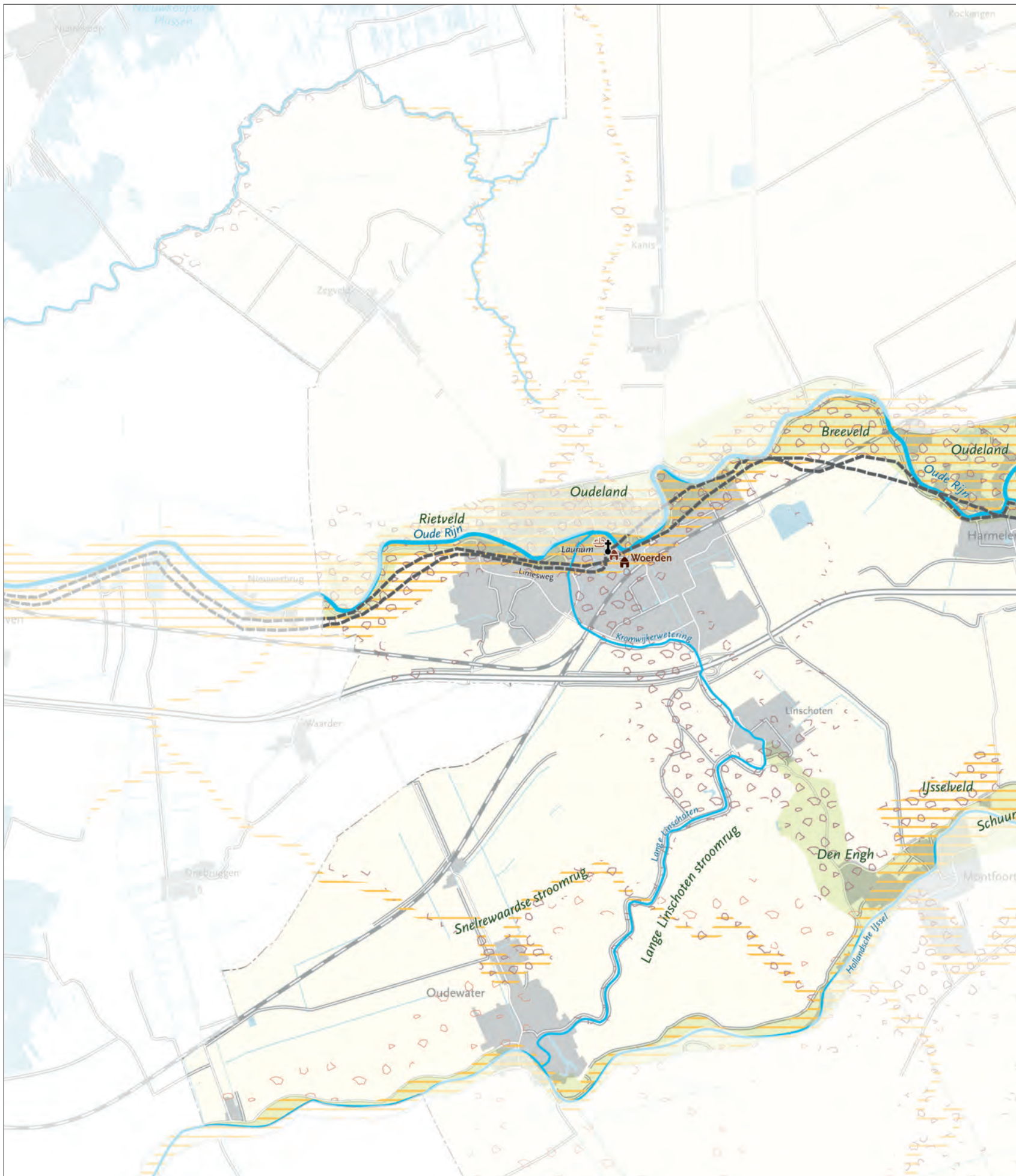
Tussen Utrecht en Vreeswijk kwam al vóór 1060 de ontginning op gang met de polders Papendorp en Galecop. Papendorp lag aan de Oude Rijn en werd in 1050 door bisschop Bernuld geschonken aan de Paulusabdij. Galen of Galana lag in het zuiden, op de Blokse stroomrug. De Galecopperdijk werd tussen beide dorpjes als centrale ontginningsbasis aangelegd. De Taatsendijk vormde

De omgrachte woontoren van het Huis te Vleuten. Uitsnede uit de pre-kadastrale kaart van 1624. Door recente spoorverbreding is het eilandje verdwenen.

de westelijke achterkade, de Westravensche Wetering de oostelijke begrenzing. Deze wetering is nu geheel verdwenen, maar moet ongeveer begonnen zijn vanaf een Oude Rijnmeander, ter hoogte van het huidige sportpark in Transwijk.

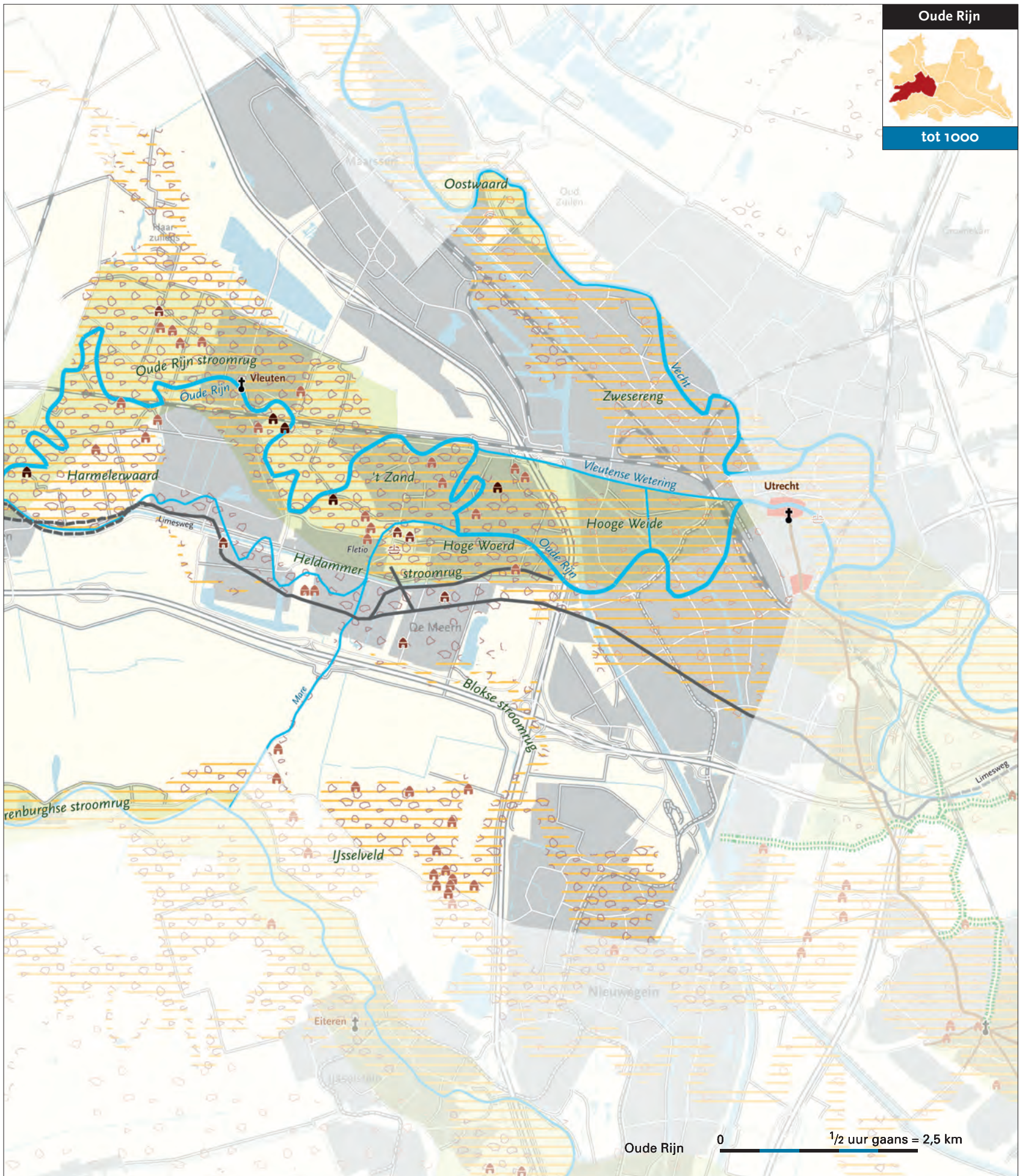
Haaks op de oost-west gerichte verkaveling van Papendorp-Galecop volgde een tweede ontginning, Nedereind en Overeind. De Galesloot-Bloksteeg (verdwenen) en de Ravense kade (Ravens-

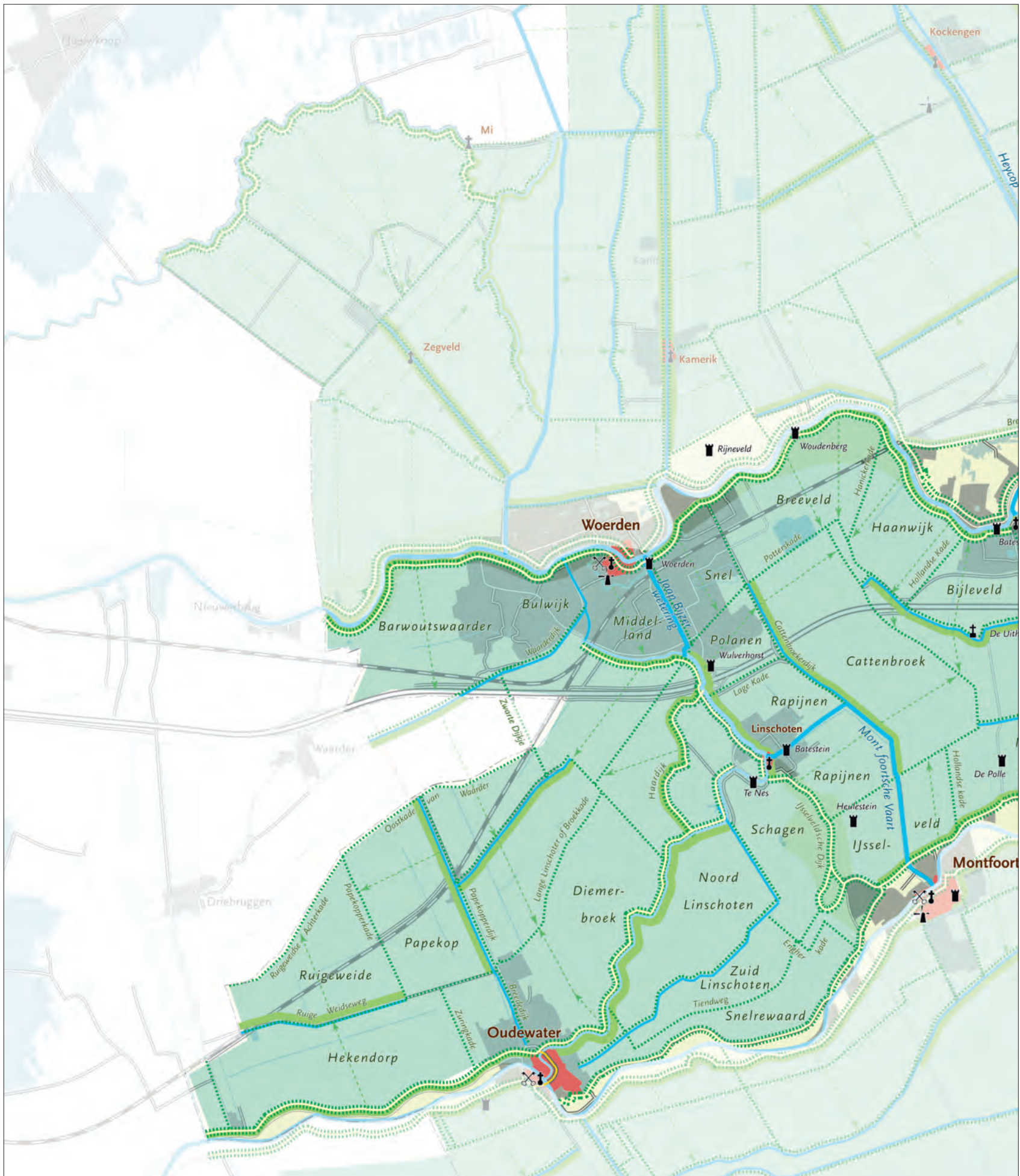

Oude Rijn

tot 1000

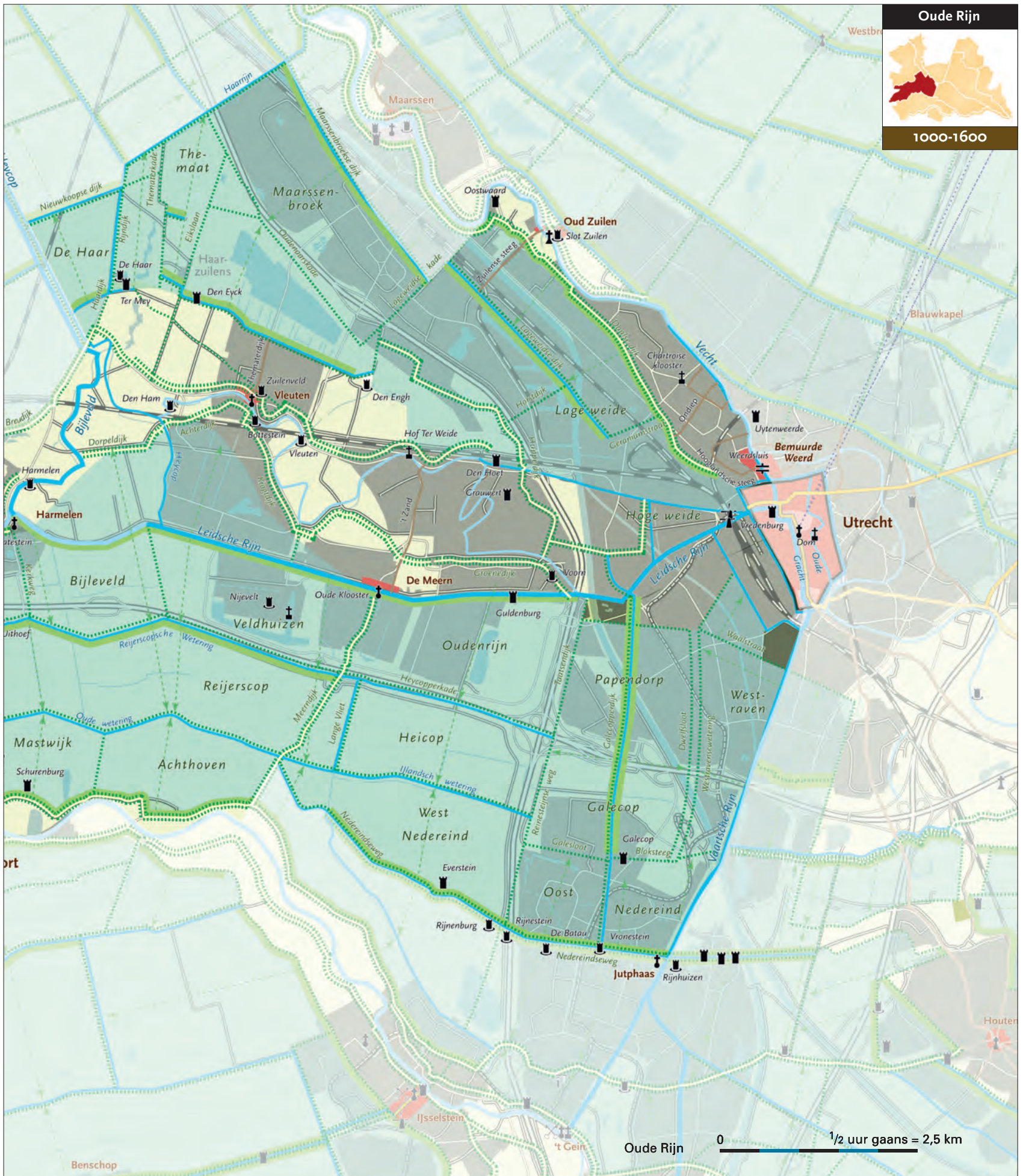

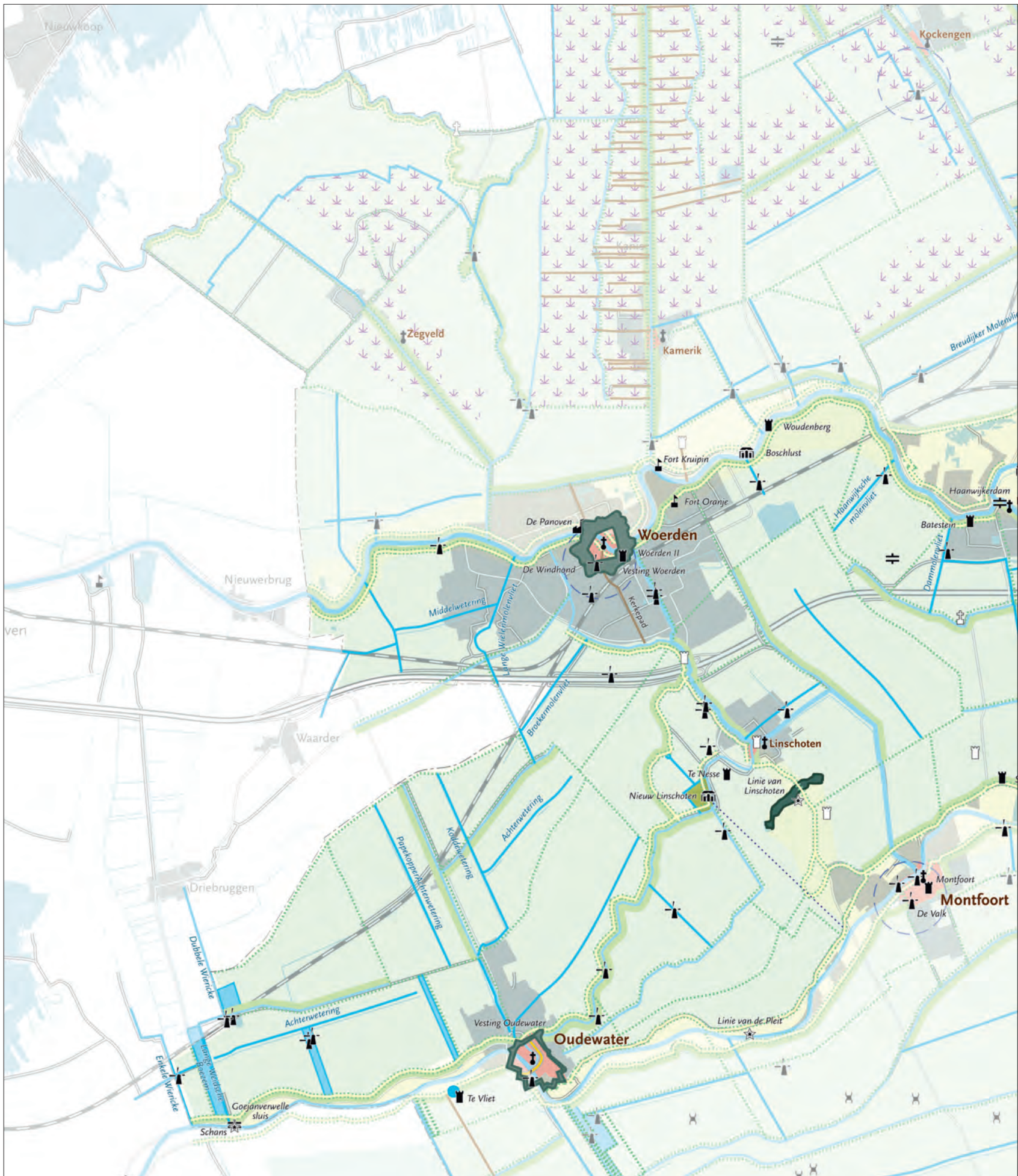

Oude Rijn

1000-1600

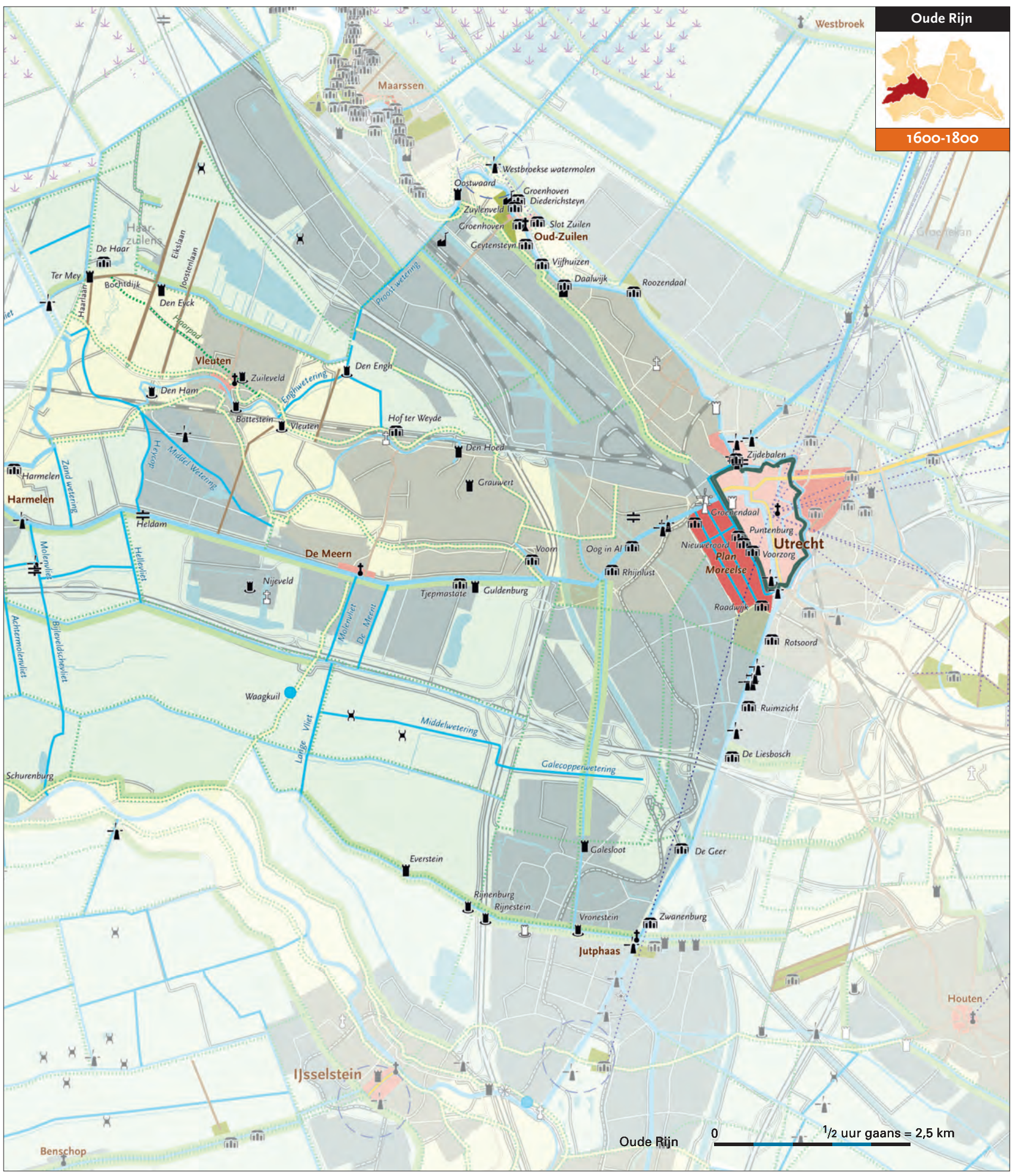

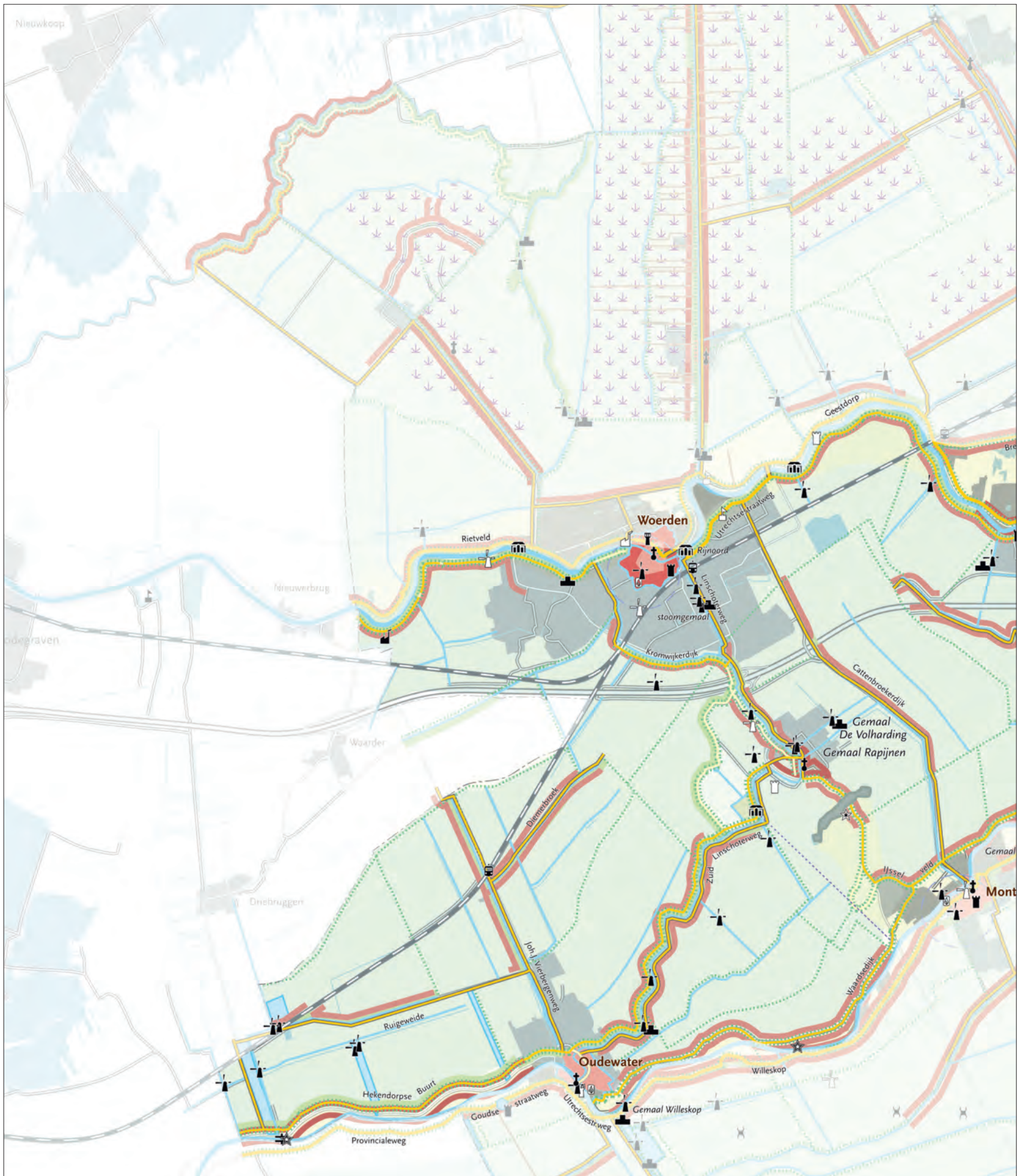

Oude Rijn

1600-1800

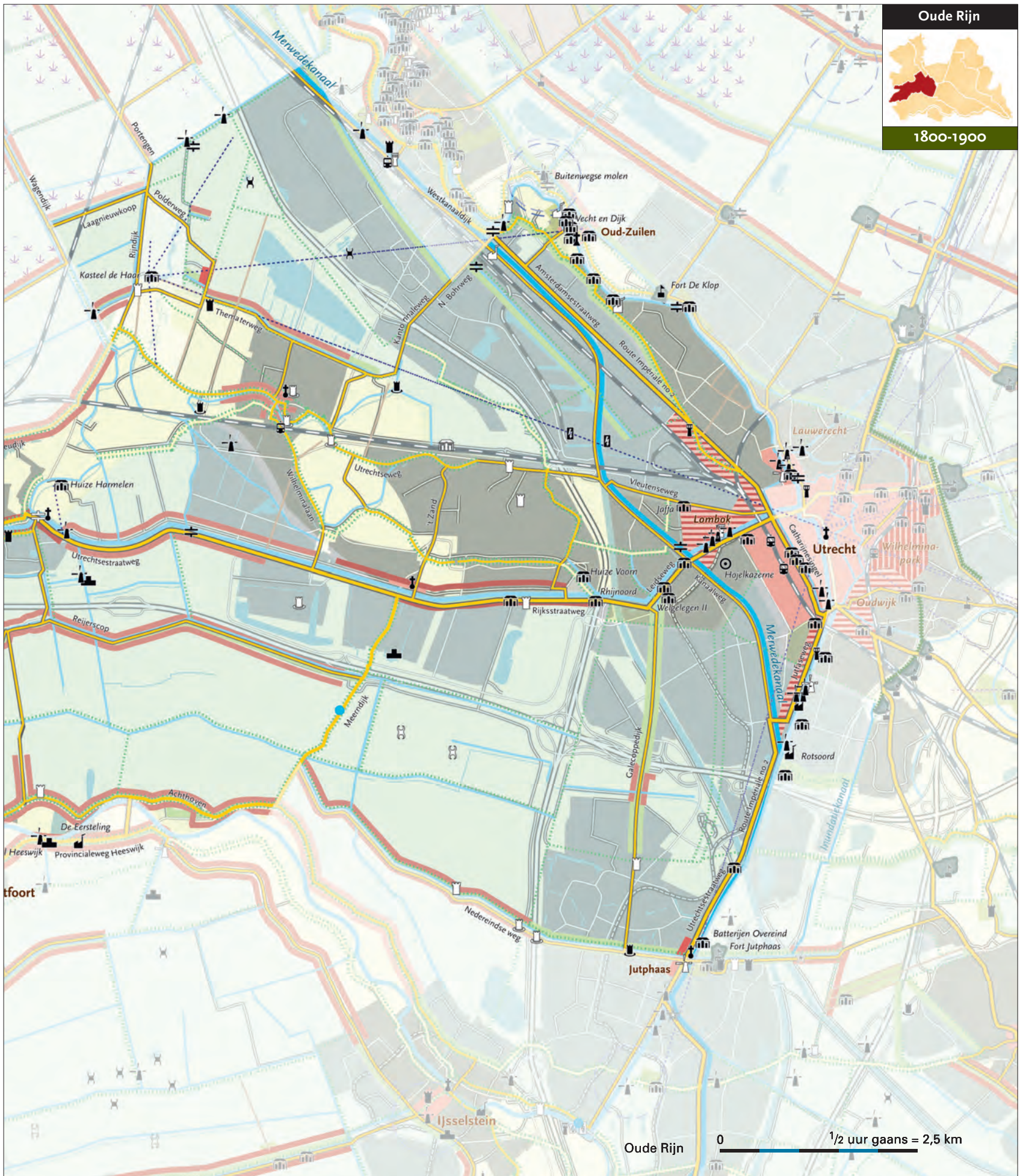

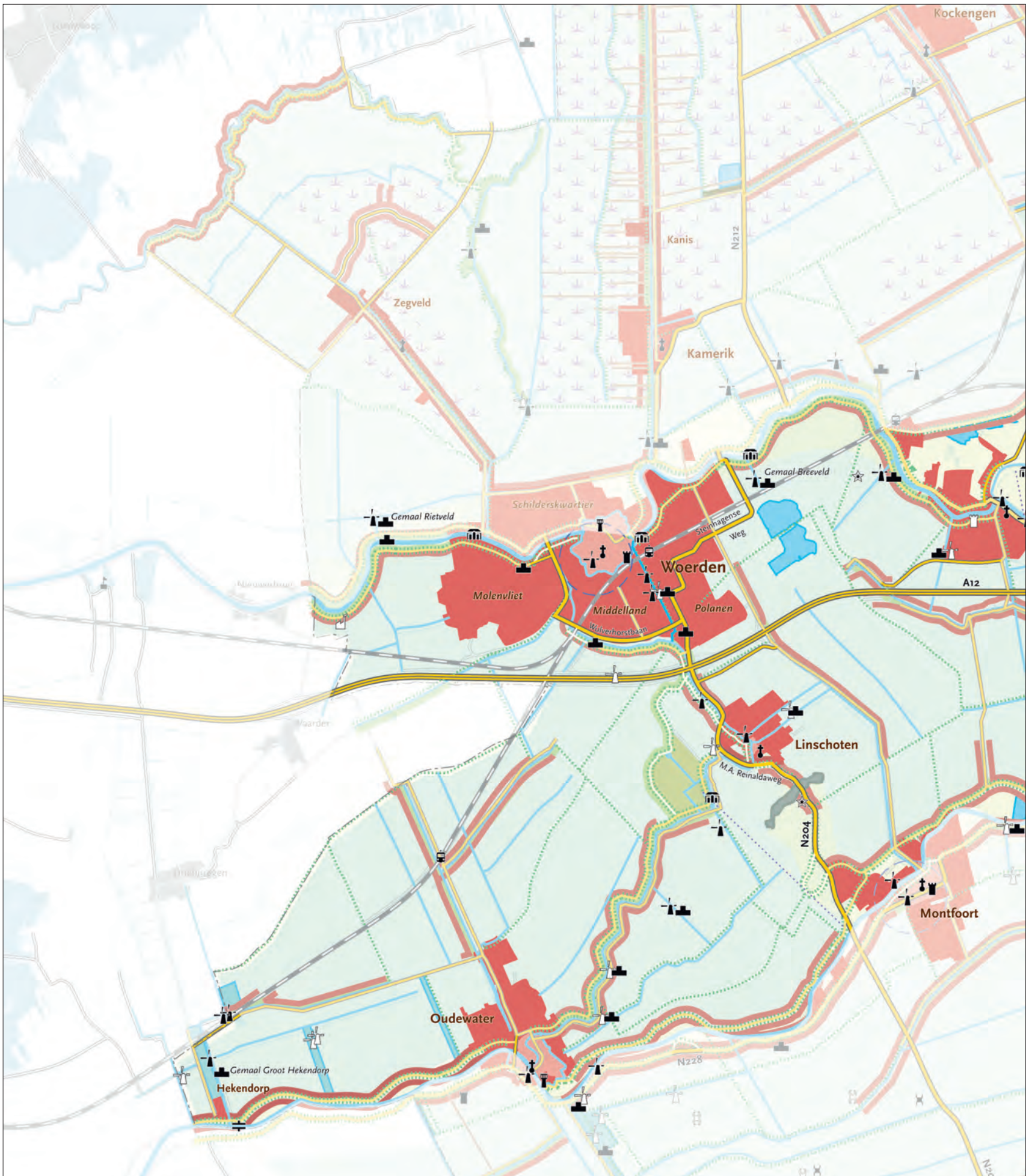

Oude Rijn

1800-1900

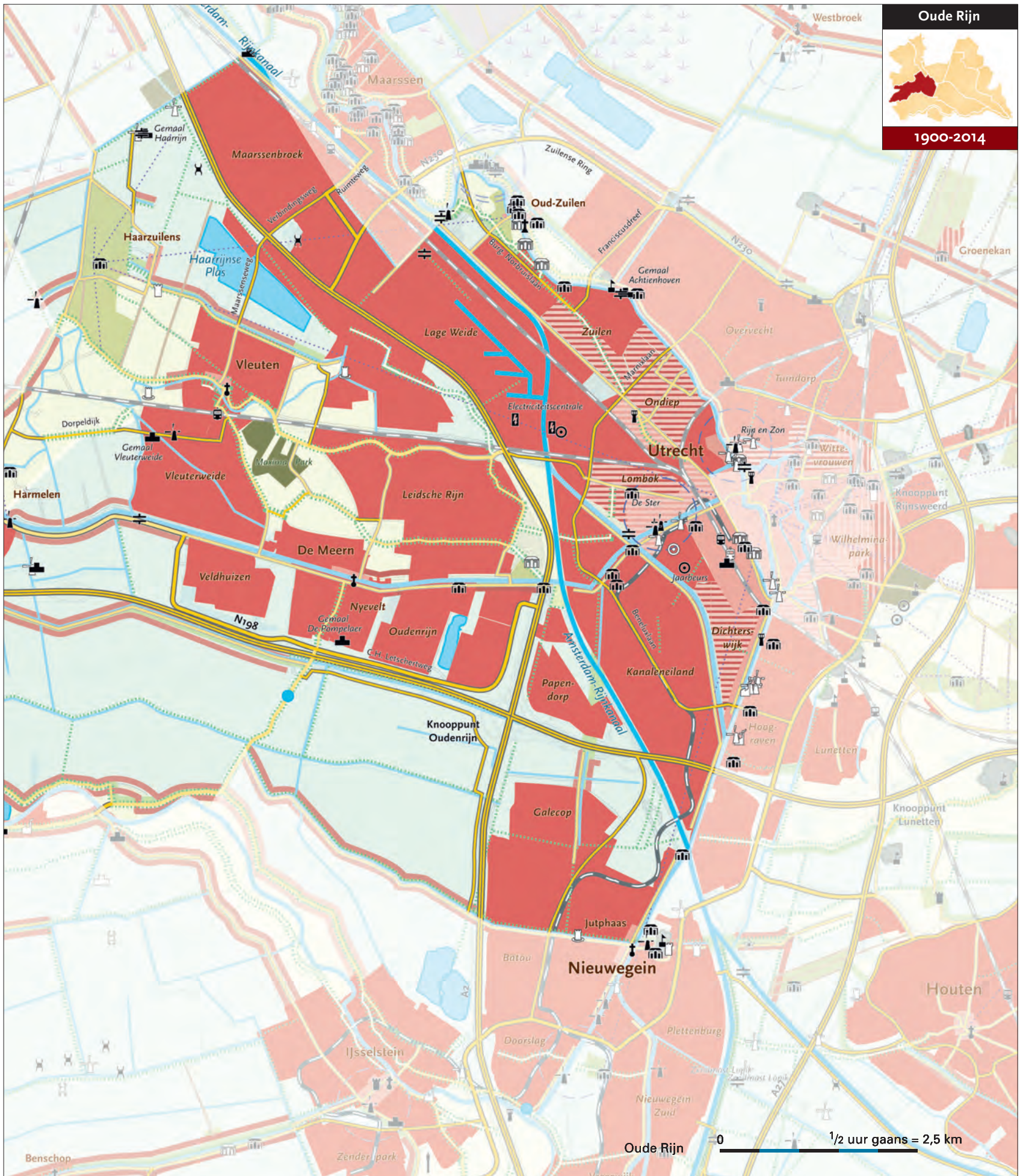

Oude Rijn

1900-2014

Het tweezijdige boerderijenlint langs de Lange Linschoten, dat nog praktisch zonder stedelijke uitbreiding direct op de oude stad Oudewater aansluit.

wade) vormden de noordgrens. De oostkant werd afgesloten door de Heemstederdijk en de westkant door de Reinesteijnse Weg, het verlengde van de Taatsendijk. Als centrale ontginningsbasis is vanaf het midden van de Heemstederdijk de Jutphaase Dijk (Nedereindseweg) aangelegd; als zuidelijke achtergrens is de Randdijk benut. Hierlangs liep destijds het riviertje Gein, dat aan de oorsprong Hoon (wetering) heette en een overstromingsgeul van de Hollandsche IJssel was. Aan de Nedereindseweg werd in de eerste helft van de 12de eeuw het dorp Jutphaas met kerk gesticht. De Jutphaase ontginning is vervolgens westwaarts (West Nedereind) gecompleteerd tot aan de Meerndijk, waarbij de Nedereindseweg

werd doorgetrokken tussen de IJsselwetering en de IJlandschewetering.

Na Galecop en Jutphaas was Raven (= Ravenna) aan de beurt, een gebied dat aan de oostzijde begrensd werd door een verlandde meander van de Kromme Rijn en aan de westzijde door de wetering van Papendorp-Galecop. In oost-west richting werd een nieuwe ontginningsbasis aangelegd, de Liesbosweg. De noordelijke ontginning ging Hoog Raven heten, de zuidelijke Laag Raven. De Verlengde Hoogravenseweg diende als westelijke zijkade, de Oude Liesbosweg (voorheen Hoog- en Laagravensedijk langs de Hoogravensewetering) was de oostelijke begrenzing van de ontgin-

ning. Na aanleg van de Vaartsche Rijn na 1122 kreeg deze het primaat als ontwikkelingsas van West Raven, met een verkaveling haaks erop. De nieuwe ontginningen van Hoog en West Raven werden bij Tolsteeg begrensd door de 'Hoogh Raven Dyk', de huidige Waalstraat-Aquamarijnlaan.

Oude en Leidsche Rijn ontginningen

Ten noorden van de Oude Rijn waren de Breudijk en de Thematerweg de bases voor de nieuwe ontginningen van Gerverscop, De Haar en Themaat. De Breudijk markeerde de achtergrens van het Oudeland van Harmelen; de Thematerweg vormde samen met de Bochtdijk de noordelijke begrenzing van de oudere Vleutense ontginningen.

Toenemende verzanding van de oude Rijnloop leidde tot het graven van de Leidsche Rijn, tussen Utrecht en de Helder ten oosten van Harmelen. Bij deze dam sloot de nieuwe wetering aan op een bestaande loop van de Oude Rijn. Bloksgewijs, met verschillende kavelrichtingen, maar wel volgens de vaste perceeldiepte van ongeveer 1250 meter, werd in zuidelijke richting ontgonnen. Hierbij werd de loop van de rechte Leidsche Rijn en de gebogen loop van de Oude Rijn tot Woerden gevolgd. De Potterskade-Reijerscopsche Wetering-Heycopperkade werd de achtergrens van de polders Snel (nu geheel bebouwd), Breeveld, Haanwijk, Bijleveld en Ouderij. Tussen Harmelen en Huize Voorn is vervolgens deze achtergrens benut als nieuwe basis voor de ontginningen Reijerscop en Heycop, die door de Oude Wetering-IJlandschwetering beëindigd werd. Als oostelijke zijkade voor deze grote, in twee fasen ontstane ontginning werd de Taatsendijk gebruikt. Deze dijk was opgeworpen als achterkade van de oudere ontginning Papecop en Galecop.

Onder Woerden, tussen de Bijzerwetering en de Kromwijkerwetering en -kade (nu Linschoterdijk), liggen het nu geheel bebouwde Middelland en Bulwijk. Deze ontginningen liepen tot aan de Langwieker Molenvliet. Ten westen van de stad, tot aan Bekenes, ligt de onregelmatige ontginning Barwoutswaarder (= beboste waard). Deze ontginning wordt doorsneden door de Voor- en Achtervliet en strekte zich oorspronkelijk uit tot een nu verdwenen veenstroompje even ten noorden van de Waarderdijk.

Linschoter ontginningen

Hier moeten de ontginningen vóór het laatste kwart van de 11de eeuw zijn begonnen, voornamelijk onder leiding van het kapittel van Oudmunster. Vanaf de oostzijde van de Korte Linschoten en de huidige M.A. Reinaldaweg, voorheen de Enger Dijk op de stroomrug, is in twee slagen ontgonnen. Evenwijdig aan de stroomrug is de Cattenbroekerdijk als achterkade van de Polanen en Rapijnen opgeworpen. Vervolgens ging deze kade dienst doen als ontginningsbasis voor Cattenbroek. Als achterkade voor deze grote cope-ontginning werd de Hollandsche Kade aangelegd. Om een vaste kaveldiepte te houden is het geknikte tracé van de Cattenbroekerdijk exact herhaald. Een restgebied tussen de Hollandsche Kade en de Reijerscopsche Wetering bleef zo over en werd deels bij Reijerscop gevoegd. Tussen de Haardijk en de Lange en Korte Linschoten liggen de Hoge en de Lage Polder. In de 17de eeuw was alleen nog hier, op de hogere gronden, akkerbouw mogelijk.

Westwaarts is vanaf de Kromwijkerwetering en de Haardijk de verkaveling van Kromwijk, de Vlooswijken, Wulverhorst en de Haar uitgezet. Het kronkelende verloop van de Haardijk volgt de

De Reijerscopsche Wetering en Kade in westelijke richting met de doorsnijding door de A12 van de polder Bijleveld. De onregelmatige uitstulping van het boerderijenlint moet al in de late middeleeuwen hebben plaats gevonden. Mogelijk heeft dit te maken met de vestiging van een uithof van de Johanneters. De boerderij staat op een topografische kaart van rond 1900 nog vermeld als 'Uithoef'. Op de voorgrond links de Blindeweg als deel van de oude verbinding tussen Harmelen en Montfoort. Voorbij de uitstulping loopt de Wipmolenvliet naar de Oude Rijn. Op de achtergrond de Hollandse Kade als achtergrens van de ontginningen Reijerscop en Rapijnen.

breedere en hogere stroomrug ter plaatse. De achtergrens werd pas vastgesteld toen polders Waarder, Noord-Linschoten (vanuit de Lange Linschoten) en het tussengelegen Diemerbroek ter ontginning waren uitgegeven.

Ten westen van de Lange Linschoten tonen de ontginningen een regelmatig kavelpatroon, maar van een grootschalige opzet is geen sprake. Op een vreemde manier sluiten de verkavelingsblokken, die vanuit verschillende rivierdijken zijn ontgonnen, op elkaar aan. Een vaste kaveldiepte is hier niet toegepast. Met financiële steun van de bisschop kon eind 13de eeuw de ontginning in deze Stichtse uithoek worden voltooid.

Noord IJssel ontginningen

De ontginningen vanaf de Noord IJsseldijk bestaan van west naar oost uit de blokken Hekendorp, Snelrewaard, IJsselveld, Mastwijk, Achthoven en weer een IJsselveld. Hekendorp heeft de Ruigeweidse Weg als achterkade, waarvan een deel werd benut als basis voor de restontginning Ruige Weide. Opweg-Hoogeind was de westelijke zijkade, nu deels op Zuid-Hollands grondgebied. De Papekopperdijk fungeerde als oostelijke zijkade. Deze kade is gebruikt als

De stad Oudewater met de kerk bij de samenkomst van de Lange Linschoten (het Oude Water) en de Hollandsche IJssel. Op de voorgrond de contouren van de zuidelijke vestingwerken uit omstreeks 1740.

eenzijdige basis voor het blok Papekop. De Zuringkade vormde de scheiding tussen Klein en Groot Hekendorp. Tussen Oudewater en Montfoort heeft de ontginning Noord-Linschoten een gemeenschappelijke wetering met Zuid-Linschoten en Snelrewaard, precies tussen beide rivieren. IJsselveld loopt tot de zijkafe van Rapijnen en Cattenbroek. De meer onregelmatige verkavelingen van Mastwijk en Achthoven zijn in feite restontginningen tussen de al ontgonnen oeverwallen van de IJssel en de achtergrens van

Reijerscop, de Oude Wetering. Ook tussen de Meerndijk en de Randdijk ligt zo'n restontginning, het IJsselveld, dat een stukje Nedereindseweg en de IJsselwetering als achterbegrenzing heeft.

Nederzettingen

Langs de ontginningssassen concentreerde zich de bebouwing in een enkel of dubbel lint. Bij de oudere ontginningen langs de rivieren kwamen de boerderijen op enige afstand daarvan

te staan, zoals langs de Oude Rijn ten westen van Woerden (Barwoutswaarder), langs de Leidsche Rijn (Nijveelt) en ten noorden van de IJssel, bij Mastwijk en Achthoven. Het direct kunnen bereiken van het achterliggende land was hiervan de reden. Een moeizame doorgraving van de hogere oeverwal voor vaarsloten landinwaarts was zo niet nodig.

Historische kernen in het gebied zijn het 9de-eeuwse brinkdorp Vleuten en de kerkdorpen Harmelen en Linschoten uit de eerste helft van de 12de eeuw. De Meern is ontstaan als lintverdichting op de kruising Leidsche Rijn-Meerndijk.

Woerden

De strategische ligging op de kruising van de Oude Rijn en de Linschoten was voor de Romeinen aanleiding hier een *castellum* te bouwen. Veel later, in 1159, trachtte bisschop Godfried van Rhenen zijn macht te versterken door de bouw van een strategisch kasteel. In 1280 moest hij het veld ruimen voor de Hollandse graaf Floris V.

Rechts • Ten westen van Oudewater ligt in de polder Klein Hekendorp de touwfabriek van Van der Lee uit 1882. Naast het bijna weggeconcurrerde hennep uit de omgeving ging men hier ook sisal verwerken. Uniek is de 350 meter lange baanschuur voor het slaan van driestrengtrossen.
Onder • Bij Veldhuizen, tussen de Reijerscopper Dijk en de Oude Wetering, zien we op deze prekadastrale kaart uit 1641 ook achter de boerderijen enkele eendenkooien liggen, zij het vereenvoudigd met slechts één vangarm.

Het Huis te Linschoten uit 1638 kreeg omstreeks 1720 een *grand canal* als centrale as op het huis. Rond 1834 wijzigde J.D. Zocher jr. het formele park in landschapsstijl. Linschoten is de enige grote buitenplaats in het westelijk deel van de provincie.

In 1372 kreeg Woerden stadsrechten en werd een vijfhoekig stedelijk gebied door omwalling afgebakend. In de zuidoosthoek van de stad verrees vanaf 1405 het huidige kasteel; stadsmuren met poorten volgden in 1470. Na verwoesting door de Fransen in 1672 werd Woerden binnen de Oude Hollandse Waterlinie geplaatst. De vestingstad kreeg in 1710 een tweede omgrachting. Als dijk-nederzetting groeide Woerden uit tot een plaats waar kaas werd verhandeld en tot centrum van de dakpanindustrie langs de Oude Rijn. In 1961 is de rivier binnen de stad gedempt. In hoog tempo volgde een sloop- en vernieuwingscampagne en een explosieve stedelijke groei buiten de omgrachting.

Oudewater

Oudewater ontstond omstreeks 1100 in een meanderbocht van de Lange Linschoten, bij de samenkomst met de Hollandsche IJssel. Vóór 1260 werd de Lange Linschoten als restant van de vroegere loop van de Hollandsche IJssel (via Linschoten naar Montfoort) nog het 'Oude Water' genoemd. Vermoedelijk in 1265 verleende de bisschop stadsrechten aan Oudewater. Omstreeks 1280 werd de stad aan Holland verpand, waarna het in 1321 stadsmuren kreeg. Na verwoesting door de Spanjaarden in 1575 brak een grote bloei-periode aan als centrum van de touwslagerij. Oudewater was toen tweemaal zo groot als Montfoort. Overal in de stad verzeen rijke

koopmanshuizen. Kort na het rampjaar 1672 werden vestingwerken rondom de stad aangelegd. Als vestingstad van de Oude Hollandse Waterlinie kreeg Oudewater in 1740 nieuwe vestingwerken (zie kaart op p. 121). De afnemende touwnijverheid werd niet gecompenseerd door nieuwe inkomsten uit handel en baksteenfabricage, zoals in Woerden. Door armoede heeft Oudewater eeuwenlang nauwelijks vernieuwingen gekend, waardoor de 17de-eeuwse stadskern veel gaver bewaard is gebleven dan die van Woerden.

Uithoven en ridderhofsteden

Geestelijkheid en adel kregen steeds meer invloed en gingen een belangrijke rol spelen in het ontginningsproces. Er werden uithoven gesticht als administratieve centra voor de ontginningen, zoals het Hof ter Weyde door de Johannieters bij de Vleutense Vaart. Een merkwaardige knik in de Reijerscopsche Wetering onder Harmelen geeft de plek aan waar een andere uithof van de Johannieters heeft gestaan.

Lokale en regionale heren klommen op de sociale ladder. Daarbij paste een zekere status. In de 13de en 14de eeuw bouwden zij verdedigbare woontorens binnen een vierkante of rechthoekige omgrachting. De bisschop probeerde met privileges deze heren aan zich te binden. De stevige stroomruggen van de Oude Rijnlopen vlakbij de bisschopsstad waren ideale vestigingsplaatsen. De meeste ridderhofsteden kwamen dan ook in het noordelijk deel te staan, zoals Den Hoed, Den Engh en De Haar. De Voorn, Huis te Vleuten, Den Ham (= zijham Rijnloop) en Huis te Harmelen vestigden zich op de oude stroomrug. Nijvelt en Batestein kwamen aan de zuidzijde van de Leidsche Rijn. Ook langs de Nedereindseweg lagen diverse hofsteden, waaronder Everstein, Rijnenburg, Rijnestein, Batau en Vronestein. De Linschotense stroomrug werd benut door Wulverhorst, Huis te Linschoten, Nes en Heulestein. Van de meeste zijn slechts sporen van omgrachtingen terug te vinden. Den Ham bij Vleuten, karakteristiek gelegen in een bocht van de rivier, is de enig overgebleven woontoren in het gehele gebied.

Transformatie tot buitenplaatsen heeft hier nauwelijks plaatsgevonden. Wel is vanaf 1637 in het westen, op de stroomrug onder Linschoten, een groot nieuw landgoed met *grand canal* gesticht, het Huis te Linschoten. In 1834 veranderde de landschapsarchitect J.D. Zocher de formele tuin in een groot landschapspark.

Klei, hennep en turf

Vanaf de 14de eeuw tot ver in de 18de eeuw is langs de Oude Rijn en de Lange Linschoten klei afgegraven voor de Woerdense dakpanovens, die zich voornamelijk aan de westzijde van de stad bevonden. Grootschalige afgraving van klei, maar ook van turf, vond in de 17de eeuw plaats. De onbruikbaar geworden afgegraven grond werd met bos beplant. Ten zuiden van de Breudijk bij Harmelen leidde dit afvletten tot waterplassen en tot een patroon van brede vletsloten, zoals het Vijverbos. Voor de Oudewaterse touwslagerijen werden in de ontginningsslinten direct achter de boerderijen hennepakkertjes aangelegd met verbrede sloten voor het 'rotten', het weken van de stengels. Doorgaans ver weg van het boerenbedrijf, achter in de percelen, kwamen eendenkooien te liggen als extra bron van inkomsten. In de polder Haarrijn en bij de Middelwetering in Heycop liggen ze nog.

De polders Rietveld en Barwoutswaarder, ten westen van Woerden.

Het Vijverbos aan de Breudijk bij Harmelen als resultaat van kleiwinning.

Op deze topografische kaart uit 1849 zijn de middeleeuwse ontginningen bij de Vaartsche Rijn ten zuiden van Utrecht nog geheel te volgen.

Waterbeheersing

Waterbeheersing en betere verbindingen hebben zich over het algemeen beperkt tot het 'opdikken' van bestaande middeleeuwse lijnen in het gebied. In 1285 werd de Hollandsche IJssel bij de Lek afgedamd, waardoor een betere waterlozing mogelijk werd. In 1321 brak de Noord IJsseldijk op verschillende plaatsen door. Grote delen van Het Sticht kwamen toen onder water te staan. Kort daarop besloot men een keerkade tegen het 'Bovendamse' Lekwater aan te leggen, de Meerndijk. Nog in 1747 brak deze dijk door. Een wiel, de Waagkuil geheten, herinnert daar nog aan.

Eind 14de eeuw moest voor de steeds verder wegzakkende polders gezocht worden naar nieuwe afwateringsmogelijkheden. In 1385 werd daartoe de Heicop naar de Vecht bij Breukelen gegraven, in 1413 gevolgd door de Bijveld, helemaal naar de Amstel. Op de Vecht waterden ook de noordelijke ontginningen af via de Proostwetering en de Haarriijn, die al begin 13de eeuw waren aangelegd.

Vanaf de tweede helft van de 14de eeuw moesten windbemaling, bredere molenvlieten, extra weteringen en kaden zorgen voor het drooghouden van de ontginningen. Onder Harmelen kwamen niet minder dan vijf molenvlieten op de Oude Rijn uit. Door verzanding van de Rijnloop besloot men op de Hollandsche IJssel te lozen. In 1366 werden hiertoe bij Hekendorp twee kanalen gegraven tussen de Oude Rijn en de IJssel: de Enkele en de Dubbele Wiericke, beide met een sluis te Goejanverwelle. Dichtslibbing van de

Hollandsche IJssel werd midden 15de eeuw aanvankelijk opgelost door getrapte molenbemaling. Versnelde bodemdaling was echter het gevolg. De afwatering werd weer omgedraaid naar de Oude Rijn, via de Linschoten. Hierdoor was in de 17de eeuw onder andere de aanleg van de Broekmolenvliet op de Kromwijker Wetering nodig. Drie oude boezems op de IJssel in de Hekendorpse polder verloren daardoor hun functie. In die periode ontstond een voortschrijdende opdeling van de percelen in bouwland, weidegrond en hooiland, ieder met een eigen zomerpeil. Deze versnippering leidde tot een verdere compartimentering van de polders.

1600-1800 • Vervoer en verdediging

Vaarwegen

Vervoer over water tussen Utrecht en Leiden nam toe. Vanaf 1385 werd de Leidsche Rijn in gedeelten verbreed. In 1663 werd de oude verbinding via de Vleutensewetering gewijzigd in het huidige tracé tussen de Rijksmunt en de Catharijnepoort. Tegelijk met deze verbinding kreeg de stad op initiatief van burgemeester H. Moreelse een eerste uitbreiding met een rechthoekig vaartensysteem ten westen van de Catharijnepoort. Op de zuidoever van de Leidsche en Oude Rijn werd voor de opkomende trekvaart een jaagpad aangelegd. Tussen Harmelen en Woerden is dit jaagpad nog goed zichtbaar. Ook langs de noordzijde van de Hollandsche IJssel, op de zomerkade, kwam een jaagpad, evenals langs de westzijde van de Linschoten. Met de aanleg van zandpaden van Utrecht naar Harmelen en Kockengen werden begin 17de eeuw ook de verbindingen over land verbeterd. Een plan uit 1554 om een scheepvaartverbinding te maken tussen Montfoort en Amsterdam kwam pas in 1613 tot uitvoering. Toen werden de Montfoortse Vaart en de Jaap Bijzerwetering gegraven als vaarroute, via de Korte Linschoten, tussen Montfoort en Woerden.

Landwegen

Als dwarsverbindingen tussen de Oude Rijn en de Hollandsche IJssel fungeerden de Meerndijk en de Engerdijk. Een derde oude dwarsweg was de Blindeweg, die de IJsseldijk via de Kerkweg met Harmelen verbond. Kaden en rivierdijken werden benut als wegen. Uitzondering hierop was de Noord IJsseldijk tussen Hekendorp en Oudewater. In 1645 werd hier niet op de dijk, maar langs de voet ervan een (kerk)pad aangelegd. Na 1850 deed deze dijk geen dienst meer als waterkering en werd hij op een aantal plaatsen zodanig doorgestoken dat men gemakkelijk naar het achterliggende land kon komen.

Oude Hollandse Waterlinie

In het rampjaar 1672 werd de kracht van een waterlinie aangetoond, toen een 100.000 man sterk Frans leger vastliep in de Oude Hollandse Waterlinie. Alleen de Oude Rijn bleek een kwetsbaar acces na een Franse doorbraak naar Woerden en Bodegraven. Ook de hogere stroomrug tussen de vestingsteden Oudewater en Woerden was een gevaarlijk acces. Om deze te verdedigen werd in 1796 over de volle breedte de Linie van Linschoten aangelegd. Hoewel grotendeels afgegraven omstreeks 1840 is deze linie als groene structuur nog steeds goed in het open land te zien.

Eind 18de eeuw werd dwars op de IJsseldijk tussen Montfoort en Oudewater een tweede linie, De Pleit, aangelegd. Sporen van de

In 1554 kwam burggraaf Johan IV van Montfoort met een plan voor een vaarroute tussen Montfoort en Amsterdam. Pas in 1613 volgde de realisatie met de Montfoortsche Vaart naar Linschoten, daarbij gebruikmakend van de bestaande Cattenbroekerwetering. Rechts de Vecht met Utrecht, links kronkelt de Grecht.

omgrachting zijn nog enigszins zichtbaar. In 1740 werd ten oosten van Woerden, dwars op de zuidelijke Oude Rijndijk, het Fort Oranje aangelegd. Het is nu geheel in de bebouwing is opgenomen. Ook kwam Fort Kruipin aan de overzijde, bij de weg naar Kamerik, tot stand (zie kaart op p. 120).

1800-1900 • Kaas en baksteen

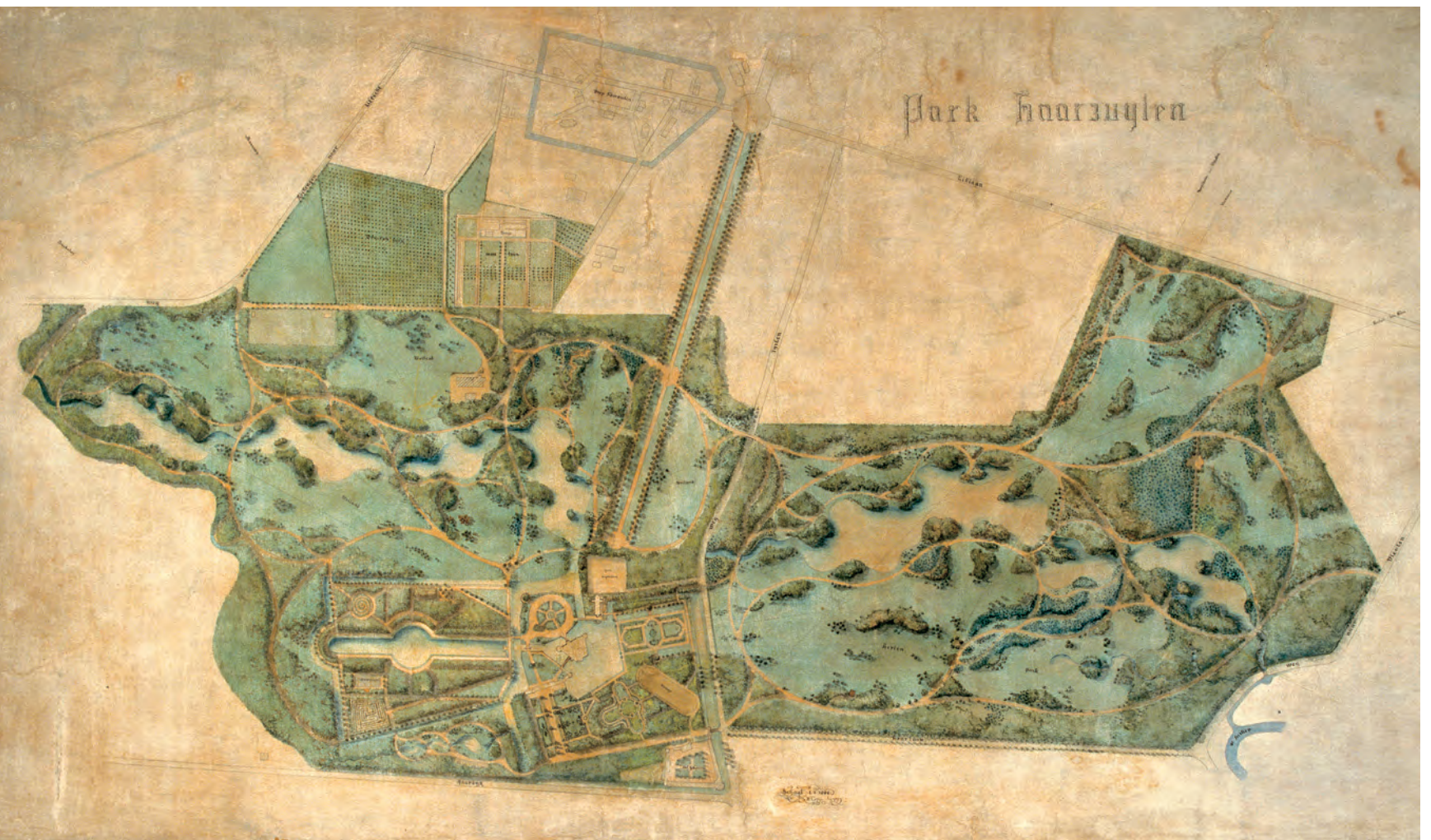
De aanleg van de rijksstraatweg langs de Rijn tussen Utrecht en Leiden in 1828 bracht het gebied economisch niet veel verder. Ook de spoorlijnen Utrecht-Rotterdam in 1855, Breukelen-Harmelen in 1869 en Woerden-Leiden in 1878 hadden weinig invloed. Alleen Woerden, centrum van de kaashandel, profiteerde van de betere verbinding en breidde zich buiten de omwalling van de vestingwerken uit. Na 1850 verplaatste de Woerdense baksteenfabricage zich naar de nieuwe grootschalige steenfabrieken langs de Hollandsche IJssel, die toen werd gekanaliseerd. Hier vond echter geen afgraving plaats maar kleislibwinning tussen rivier en dijk. Speciale rieten bezinkreservoirs werden hiertoe in de binnenboch-

ten, waar het meeste klei bezonk, aangelegd. Dit zien we vooral bij Willeskop, Mastwijk en Achthoven, waar zo'n tien steenfabrieken kwamen te staan. De steenfabriek De Eersteling uit 1868 was de eerste(ing) van ons land die een ringoven kreeg. Begin 20ste eeuw werd de ijsselsteen ongeschikt verklaard voor de woningbouw, waarop de steenfabrieken langs de rivier sloten en verdwenen.

1900-2014 • Doorsnijding, dynamiek en een droomkasteel

Omstreeks 1900 werd door bouwmeester P. Cuypers samen met tuinarchitect H. Copijn het imposante kasteel De Haar aangelegd op de ruïne van de middeleeuwse voorganger, met stijltuinen en al. Daarbij werd een compleet dorp afgebroken en opnieuw opgebouwd als romantisch brinkdorp.

Na 1900 veranderde het agrarisch gebied rondom Vleuten en in de Harmelerwaard in een uitgestrekt kassengebied. Het verarmde Oudewater kreeg een economische impuls met de vestiging van een ijzer- en veevoederindustrie langs de Hollandsche IJssel.

Boven • Ontwerptekening van het park van kasteel De Haar uit 1909 door tuinarchitect Hendrik Copijn. Rond het kasteel liggen diverse formele deeltuinen, terwijl het park in landschapstijl is vormgegeven. Vanuit het kasteel zijn er naar bijna alle zijden zichtlijnen en zichtassen geprojecteerd. Het ontwerp is enigszins gewijzigd uitgevoerd, onder meer met een langer *grand canal*. Copijn voerde 7.000 volwassen bomen aan uit de Heuvelrug om het park direct een waardige indruk te geven! Oorspronkelijk was een nog groter park voorzien, met een uitbreiding in westelijke richting.

Links • Kasteel De Haar in noordelijke richting. Temidden van verschillende stijltuinen werd vanaf 1894 op de oude kasteelruïnes een nieuw kasteel gereconstrueerd door P.J.H. Cuypers. De dorpskerk werd de kapel van het kasteel, maar het dorp zelf moest wijken voor de aanleg van een 100 ha groot park. Aan de oostzijde ontwierp de bouwmeester een nieuw, geïdealiseerd brinkdorpje, Haarzuilens.

Park Voorn ingeklemd tussen de A2 en de nieuwbouw van Leidsche Rijn. De beide 15de-eeuwse torentjes van het oude huis zijn nog net zichtbaar.

In het kielzog van de industriële ontwikkeling langs het Merwedekanaal werd Utrecht aan deze zijde snel uitgebreid met de arbeidersbuurt Lombok, gevolgd door interessante sociale woningbouwcomplexen in Zuilen. Rond de kruising van het kanaal met de Leidsche Rijn vinden we nog een zeer karakteristiek industrieel landschap met sluiscomplex, Rijksmunt en enkele fabrieken, waaronder de sojafabriek Cereol. Complete verstedelijking vond plaats in de wig tussen de Vaartsche Rijn en het Merwedekanaal met de bouw van Rivierenwijk na de Eerste Wereldoorlog. De 17de-eeuwse stadsuitleg van Moreelse werd spoorweggebied en werd bebouwd met de Dichterswijk. Aan de westzijde vestigde zich de Jaarbeurs.

De A12 tot en met het verkeersplein Oudenrijn kwam nog net voor de Tweede Wereldoorlog gereed, gevolgd door de A2 in 1953. Recentere verbreding van de A12 heeft het middeleeuwse copelandschap tussen de Oude Rijn en de Hollandsche IJssel zwaar doorsneden. In 1921 werd tussen Linschoten en Woerden een nieuwe weg aangelegd, die begin jaren vijftig deel ging uitmaken van de M.A. Reinaldweg (N212) tussen Woerden en Montfoort.

De omleiding bij Linschoten dateert uit 1961. In 1968 kreeg de Noord IJsseldijk als provinciale weg bij Achthoven een nieuw tracé, waardoor de huizen verder van de weg kwamen te liggen.

Zonder rekening te houden met het historische landschap werden in de jaren zestig en zeventig van de 20ste eeuw de meeste stads- en dorpskernen uitgebreid met nieuwbouwwijken en bedrijfsterreinen. Gericht op het Amsterdam-Rijnkanaal werden tussen 1959 en 1962 Transwijk en Kanaleneiland gebouwd. Hoograven, aan de oostzijde van de Vaartsche Rijn, kwam iets eerder tot stand en was de eerste grote Utrechtse uitbreiding die volgens het nieuwe stedenbouwkundig ‘stempelplan’-concept van het Rotterdamse Pendrecht werd aangelegd. Bij de Vinex-locatie Leidsche Rijn is bewuster omgegaan met de historische waarden, maar door het grootschalige karakter ervan is het beeld ingrijpend gewijzigd. Woerden is een grote groeikern geworden met nieuwbouw tussen het spoor en de A12.